

Особливості самоврядування Києва на магдебурзькому праві XVI – першої половини XVII ст.

Історія київського міського самоврядування викликала чималий інтерес у дослідників позаминулого і минулого століть¹. Однак, незважаючи на значну кількість праць, присвячених різним проблемам історії київської магдебургії, комплексно і спеціально ця тема досі не розглядалася. Ще в 1982 р. Ф.П. Шевченко вказував на відсутність монографічних праць з даної тематики в сучасній українській історіографії і наголошував на необхідності таких досліджень. Не втрачає своєї актуальності сьогодні і вислів видатного вченого щодо закономірності запровадження самоврядування на магдебурзькому праві в Києві та оцінка його ролі в житті міського суспільства: «...введення та існування протягом як більш 350 років магдебурзького права в Києві і його відміна були обумовлені ходом історичного процесу, а також характером соціально-економічних, державно-політичних і правових відносин на відповідних етапах суспільного розвитку. Немає сумніву, що поява і діяльність міського самоврядування були закономірним явищем і відігравали в цілому позитивну роль»².

Процес утвердження магдебургії в Києві не був одномоментним і розтягнувся в часі. Привілеєм на магдебурзьке право, наданим місту великим князем литовським Олександром, було започатковане формування органів міського самоврядування в Києві. Досить тривалий час вважалося дискусійним питання з приводу дати його надання. Згідно з останніми дослідженнями сучасних істориків, такий привілей міг бути наданий Києву не пізніше 1498 р.³. Підставою для подібних тверджень може служити і порівняльний аналіз привілеїв на магдебурзьке право іншим значним містам Великого князівства Литовського – Дорогичину (4 жовтня 1498 р.), Полоцьку (4 жовтня 1498 р.), Мінську (14 березня 1499 р.) та низки листів, наданих містам великим князем литовським Олександром у кінці XV – на початку XVI ст., а також тих подій, процесів, що сталися в містах унаслідок цих надань⁴. Відомості щодо функціонування магдебурзького права в Києві зафіксовані у великокнязівському листі від 14 травня 1499 р., виданому «...войту места Киевского, бурмистромъ и радцомъ и всимъ мещаномъ», де їм заборонялося зловживати «правом Нѣмецким» і відмовляти

воеводи у сплаті в усталених раніше податках з ремесел і торгівлі під закладом у 100 коп грошів литовських⁵. Аналогічні великокнязівські листи, що містили застереження і заборони для новоутворених міських органів влади, були видані також вищезгаданим та іншим містам держави приблизно через 6–10 місяців після отримання ними магдебурзьких привілеїв.

Незважаючи на надання магдебурзького привілея, всі важливі функції в міському управлінні Києва на початку XVI ст. ще виконувалися воеводськими урядниками – тивунами й осьмниками. Але вже великокнязівським листом від 3 грудня 1503 р. київські міщани були звільнені від суду воеводського тивуна і передані під присуд війта⁶. До того ж, цей лист зобов'язував воеводу Д. Путятича «привернути в служби і поплатки местские» підданих біскупських, митрополичих, воеводських, зем'янських, новоприбулих («прихожих») осіб і ремісників, які мешкали у Києві і займалися торгівлею в місті⁷. Привілеєм від 29 березня 1514 р. великий князь литовський і король польський Сигізмунд I, на прохання київського війта і всієї міської громади, підтвердив перший привілей Києву на магдебурзьке право і надав його, на цей раз уже в повному обсязі, взявши за взірець столичне місто Вільно: «...Ино мы, бачачи на их службу и на сказу, которую они отъ неприятелей нашихъ тръпятъ на той Украине, и хотячи, абы ся тое мѣсто нашо людми и пожитки ширило, и зъ особое ласки наше и на ихъ чоломбите то вчинили, то есть право Нѣмецкое реченое Маитборское мѣсту нашому Киевскому и всим мѣщаномъ нинѣшнимъ и напотомъ будучимъ въ нем Римское вѣры и Греческое и Арменское дали есмо вѣчно: мають они тое право суполно дрѣжати и такъ ся въ немъ справовати, какъ и мѣсто нашо Виленское право Маитборское маеть и вживает, а отъ правъ Полскихъ и Литовскихъ и Рускихъ и всихъ обычаевъ и иныхъ, которыи были тому праву Нѣмецкому Маитборскому на переказѣ, ихъ вызволяемъ...»⁸. Наступний привілей від 16 січня 1516 р. затвердив і розширив усі надані раніше права київським міщанам, які від того часу де-юре були остаточно звільнені від влади воеводи та його урядників і передані під присуд війта. Вони отримували ряд прав і пільг економічного характеру, найважливішими з яких були: право на монопольне шинкування в місті, на землеволодіння і землекористування приміськими землями, проведення двох щорічних ярмарків – Богоявленського (6 січня) і Різдвабогородицького (8 вересня) та щонедільних торгів, а також право на безмитну торгівлю в межах держави. Міщани звільнялися від обов'язку утримувати великокнязівських послів, гінців та військові з'єднання під час постоїв⁹.

В усіх привілеях містам на магдебурзьке право та пізніших його підтвердженнях питання організації міського уряду або не заторкувалося, або розв'язувалося простою відсилкою до норм цього права. Державна влада лише приблизно визначала сферу компетенції та

функції міського уряду. Процес формування органів самоврядування в кожному місті тривав протягом довгого часу. Як і в ряді значних міст держави, в Києві він закінчився в кінці XVI ст., коли відбулося остаточне оформлення структури Київського магістрату. На той час він вже складався з двох колегій – ради і лави, загальною чисельністю 12 осіб. На середину XVII ст. число його урядників зросло до 18. Щороку обирався діючий уряд магістрату – «Нова рада», до складу якої входили «урядники рочні»: бурмистр «роковий» або «рочний», 2–3 радці і стільки ж лавників. На час відсутності в місті «рочного» бурмистра його заступав старший радця. Решта урядників – 3 радці, 2 лавники – називалися «урядниками тогорочними» і складали «Стару раду»; більшість з них залишалися на своїх посадах пожиттєво. Вони наділялися деякими владними повноваженнями, могли брати участь у засіданнях ради, засвідчувати своїми підписами документи на прохання міщан. На відміну від польських міст, де діючі або правлячі бурмистри після закінчення терміну перебування на уряді вважалися «радцями Старої ради» і не брали участь в управлінні містом, у Києві за такими урядниками закріплювався довічно титул «бурмистрів Старої ради» з правом дорадчого голосу. Бурмистри «Старої ради» нерідко ставали лентвіятами (тобто заступали вїтів у разі їх відсутності на уряді), а їхній вплив на діяльність «Нової ради» був досить значним¹⁰. Таким чином, органи міського самоврядування в Києві склалися й сформувалися не тільки під дією магдебурзького права і на взірець Вільна, а й під впливом місцевих звичаїв, порядків та особливих незвичайних обставин прикордонного життя.

Порядок, термін обрання київських міських урядників, забезпечення їх грошовими винагородами, доходними статтями, були подібними до інших королівських міст Речі Посполитої. В першій половині XVII ст. вони обиралися на один рік, отримували поквартально платню з міської скарбниці; додатковими джерелами їхніх доходів були заняття торгівлею, купівля-продаж і оренда нерухомості, лихварство. Деякі з них, придбавши села у шляхтичів, отримували від того додаткові прибутки. Після зрівняння королівськими привілеями від 24 листопада 1582 та 10 квітня 1589 рр. членів Київського магістрату зі шляхтою у правах («яко людей українных и яко тых, которые се службою рыцерскою военною забавляют»)¹¹, їхній статус було значно підвищено, що уподібнювало їх до урядників інших значних міст держави. Більшість з відомих київських міських урядників, подібно до шляхти, вживали герби і користувалися сигнетами. А такі явища та процеси, як олігархізація міської влади, налагодження шлюбних стосунків у межах свого кола (т. зв. непотизм), економічні переваги для членів міського уряду, були так само притаманні Києву, як і іншим містам Речі Посполитої.

Також на службі у Київському магістраті перебувала певна кількість осіб, які виконували його доручення. Найнижчу ступінь серед них

займав підвойський або міський слуга, який призначався вйтом. Відомий лише єдиний випадок, коли міському слугі вдалося зробити кар'єру в органах міського самоврядування: 1649 р. підвойського Яцька Нарукевича було обрано лавником Київського магістрату¹². Це явище було нетиповим для тогочасної практики виборів міських урядників. До інших міських слуг, праця яких оплачувалася магістратом з міської скарбниці, відносилися: ваговий – наглядач за міськими вагами, нічна сторожа, що слідкувала за порядком у місті вночі, а також кат («мистр»). Функції осіб, відповідальних за міський скарб, його доходи та видатки, виконували окремі радці («месчане киевские скарбовые»), їм магістрат довіряв ключі від міської скарбниці (у XVIII ст. ці урядники називалися вже шафарями).

До виняткових рис організації міської влади в Києві слід віднести вйтівський уряд, який був запроваджений ще до надання магдебурзького права. Найдавніша документальна згадка про наявність такої посади в місті зафіксована в листі великого князя литовського Олександра київським міщанам від 26.05.1494 р. У ньому досить поверхово відображені функції і компетенція вйта – він був зобов'язаний наглядати за дотриманням порядку в місті, дбати про його пожежну безпеку та стягувати штрафи з порушників¹³. На відміну від польських міст, де вйти з'явилися відразу після локації міст або разом із наданням магдебурзького права і очолювали тільки судову колегію – лаву, київські вйти, окрім судових функцій, поступово перебрали до своїх рук усю адміністративну владу, очолили магістрат і таким чином встановили контроль над усіма сторонами життя міської громади. В період перебування українських земель у складі Великого князівства Литовського, за прикладом інших міст держави, в Києві існувала практика надання великим князем привілеїв на вйтівство в більшості випадків у нагороду за військову службу. З отриманням київською міщанською громадою привілея від 28 травня 1570 р. на вільне обирання чотирьох кандидатур на вйтівську посаду з наступним затвердженням однієї з них на цій посаді королем, уряд вйта став виборним і довічним¹⁴. Відтоді на цю посаду обирали досвідчених у міському управлінні осіб, які пройшли шлях від лавника або радці до «рочного» бурмистра, і були, крім усього, заможними людьми. Тривалий час вйтами обиралися представники таких заможних міщанських родин, які змогли зробити кар'єру в органах міського самоврядування і обійняти найвищу посаду в магістраті. Серед них були вйти: Іван (1528)*, Василь (1566–1567) та Федір Черевчєй (1576–1580), Семен (1581–1587) і Артем Конашковичі (1625–1628), Яцько Балика (1593–1612) і його син Созон (1628–1629), Федір Ходика (1612–1625) та його сини Йосиф (1633–1641) і Андрій (1644–1650). У більшості випадків вйти представляли себе «шляхетними» і одружувалися зі

* В дужках указано час перебування на вйтівській посаді.

шляхтянками. Забезпечення вйтівської посади в Києві доходними статтями і прибутками було дещо подібним до інших королівських міст Речі Посполитої¹⁵. Однак вйтівський уряд у Києві не був предметом купівлі-продажу, передачі в оренду, заставу або в спадок, як це траплялося в більшості міст Речі Посполитої. В Києві з кінця XVI ст. цей уряд був пожиттєвим, хоча в разі масового невдоволення міської громади вйтом, його недієздатності або через зовнішні фактори траплялися поодинокі випадки усунення його з посади¹⁶.

Характерною рисою етнічного складу міського уряду в Києві була його майже повна однорідність, це стосується і віросповідання його членів. До нього входили в основному міщани українського походження. Відсоток представників інших етносів і націй щодо кількості представників основного складу урядників був незначний. Більшість із них на час свого обрання були «добре осілими» і охрещеними. Незважаючи на те, що в привілеях на магдебурзьке право та його підтвердженнях наголошувалося на тому, що вони видавалися міщанам «католицької, грецької та вірменської» релігії, в Києві, на відміну від західнобілоруських та західноукраїнських міст, де близько половини міського уряду складали католики, до складу Київського магістрату входили особи переважно православного віросповідання.

Штат київської магістратської канцелярії протягом тривалого часу поповнювався й удосконалювався. На початок XVII ст. до його складу входили: писар, підписок, регент. Лише 1638 р. у ньому з'явилася нова посада синдика – юриста-правника, зобов'язаного обстоювати інтереси міщан у земських, гродських, міських та духовних судах, а також перед королем¹⁷. У Києві вона передбачала додаткове виконання за сумісництвом функцій інстигатора, а в 40-х рр. XVII ст. ще й міського писаря. Таке суміщення функцій і посад у київській міській канцелярії є також характерною рисою організації міського уряду в Києві. До основних функцій магістратської канцелярії відносилося: протоколювання засідань магістрату, провадження кореспонденції, редагування і копіювання різноманітних документів, міських привілеїв, постанов магістрату, реєстрація жителів, прийнятих до міського права, іпотечних записів, майнових актів, тестаментів, ведення протоколів і книг міських доходів та видатків. Упродовж зазначеного періоду в Києві не було споруджено спеціального приміщення для міського архіву. Всі міські судові книги зберігалися в магістратській соборній церкві Успіння Богородиці на Ринку¹⁸. Місцем засідання магістрату та розміщення міської канцелярії була ратуша, яка розташовувалася там же на Ринку.

До особливостей міського самоврядування в Києві слід віднести відсутність постійно діючого органу в міському управлінні, який мав би контролювати діяльність міських урядників і складатися з представників від «поспільства», подібного до львівської «колегії 40-а мужів» або т. зв. «третього ординку» («trzeciego ordynku», panów

gminnych) у польських містах. Боротьба проти олігархізації міського самоврядування в XV–XVI ст. була проблемою практично більшості міст Речі Посполитої, причому, на думку польського історика Р. Щигела, чим сильніше було місто економічно, тим інтенсивнішою була соціальна боротьба в ньому¹⁹. Брак відповідних актових джерел не дозволяє простежити і дослідити в повній мірі це явище в Києві.

Діяльність Київського магістрату, так само як і в більшості інших міст держави, була направлена на захист інтересів мешканців міської юрисдикції і мала широкий спектр дії. Вона визначалася політико-правовим становищем міщанства, що підлягало його юрисдикції і користувалося магдебурзьким правом, а також особливостями прикордонного розташування міста. Основними функціями та напрямками діяльності магістрату були: репрезентація інтересів міщан поза містом, прийняття до міського права, судочинство на основі норм магдебурзького права, контроль за торговим і промисловим життям у місті, затвердження цехових статутів і регулювання взаємовідносин між різними цеховими організаціями, ведення фінансової політики в місті (забезпечення доходів міської скарбниці, контроль над видатками, розподіл серед міщан загальнодержавних та загальноміських податків), контроль за дотриманням порядку та благоустроєм міста, благочинна діяльність. Однією з найважливіших функцій магістрату вважалася організація і забезпечення оборони міста. На ці цілі, згідно з розпорядженням короля Сигізмунда III від 30 липня 1605 р., магістрат повинен був щороку віддавати підвоеводі з міських коштів 300 золотих польських²⁰.

До специфічних рис київського міського самоврядування можна віднести наявність у місті двох цехових організацій під двома присудами – замковим та магістратським. Ця подвійна форма організації ремісництва, очевидно, була запозичена від Вільна, де вона склалася раніше. Королівський привілей 1516 р. узаконував існування в місті двох цехових систем, підпорядкованих воеводі і магістрату, внаслідок чого вже тоді закладалася основа для майбутніх конфліктів між ними. 1591 року встановлювалися цехові статuti для київських замкових ремісників, якими вони урівнювалися в правах з магістратськими, а також законодавчо підтверджувалося завершення формування двох окремих цехових систем під різними юрисдикціями²¹. Королівський уряд в однаковій мірі протегував як замковим ремісникам, так і магістратським, застосовуючи економічні стимули, підтримуючи тим самим своєрідний «баланс» сил і влади між обома урядами в місті – воеводською адміністрацією та магістратом, що завдавало чималих збитків міщанам магдебурзької юрисдикції і було однією з головних причин конфліктів між ними. Така ситуація тривала до початку 30-х рр. XVII ст. і свідчила про те, що Київський магістрат протягом доволі тривалого часу не був повноправним «господарем» у місті, що пояснюється також специфікою прикордонного розташування Києва,

де впродовж майже всього XVI ст. домінуючі позиції в управлінні містом належали воєводи, а на забезпечення оборонних потреб замку міщани магістратської юрисдикції мусили не тільки виділяти значні кошти, а й рахуватися з існуванням замкових ремісників.

У магдебурзьких привілеях Києва, на відміну від Львова²², не була чітко визначена територія, що передавалася під юрисдикцію магістрата. Міська громада довгий час була обмежена лише частиною Києво-Подолу. В XVI ст. у великокнязівських та королівських привілеях і листах лише в загальних рисах підтверджувалися права міщанам на користування міськими ґрунтами, сіножатями і приміськими лісами. Така невизначеність меж міської території провокувала різноманітні конфлікти між міщанами магістратського присуду та їхніми сусідами – власниками інших юридик. Тільки на початку наступного століття привілеєм Сигізмунда III від 28.03.1615 р. уточнювалися межі міських земель для користування міськими лісами довкола Києва і рибними «ловами» на Дніпрі та його притоках: від гирла р. Ірпінь до р. Кривець²³. У 1619 р., згідно з листом Сигізмунда III, з-під юрисдикції біскупа було вилучено Кудрявець, Щекавицю і Лук'янівське плато та передано магістратові. А 1620 року київський біскуп К. Казимирський поступився міщанам островом Осетщина і Вітицьким ґрунтом на лівому березі Дніпра²⁴. Пізніше, в 1645 р., Владислав IV надав привілей київським міщанам, що затверджував за магістратом території між Старокиївськими валами для поселення новоприйнятих під магістратську юрисдикцію осіб²⁵. Слід зазначити, що Київ не був регулярно розпланованим за типовим для міст з магдебурзьким правом прямокутно-квартирним планом. Подорожники, що відвідували тогочасне місто, відзначали хаотичність і нерегулярність його забудови. Про це свідчать і документальні джерела – виписи з київських ратушних книг XVI – першої половини XVII ст., де зафіксовано межі дворів мешканців Києво-Подолу, вулиці (Велика, Воскресенська, Свято-Духівська, Борисоглібська, Спаська, Вірменська, Біскупська, Огіреанська та ін.), різні топоніми. Основним елементом забудови Києво-Подолу були садиба, дворище, що складалися з 1–2 будинків (житлових приміщень), господарських приміщень (стайні, комори, льоху, лазні, пекарні, клуні та ін.).

Другою за чисельністю населення після магістратської була замкова юридика, мешканці якої знаходилися під владою воєводи та його намісників. Інші юридики належали київському біскупові (т. зв. Біскупщина), та монастирям: Миколаївському домініканському, Софійському, Пустинно-Микільському, Михайлівському Золотоверхому, Кирилівському, Видубицькому, Києво-Печерському. Останній, так само як і Біскупщина, користувався статусом окремого містечка. Привілеєм Сигізмунда Августа від 29 травня 1570 р. йому було підтверджено право общинного самоуправління і незалежність від воєводи²⁶. Існувало також ряд шляхетських юридик, що, назагал, створювало враження

«мозаїки» в адміністративно-територіальному устрої міста і значно перешкоджало його нормальному поступальному розвитку. Така відсутність адміністративно-судової єдності була характерною рисою для багатьох міст Великого князівства Литовського і Речі Посполитої. Слід відзначити, що характерною особливістю адміністративного устрою Києва в XVI – першій половині XVII ст. була відсутність у ньому юридик за етнічною (національною) ознакою (у порівнянні зі Львовом й іншими західноукраїнськими та західнобілоруськими містами). Представники різних етносів і націй в Києві мешкали під різними юрисдикціями.

Спроби міської влади призупинити процес появи та розширення меж юридик, так само як і в інших містах держави, тривалий час не давали належних результатів. Лише в 40-х рр. XVII ст., з видачею ряду розпоряджень королівського уряду, що дозволяли приймати під магістратську юрисдикцію нових осіб та розширювати межі міських земель, а також із зменшенням, а згодом і ліквідацією Біскупщини, магістрат отримав можливість розширити кордони підвладної йому території і збільшити чисельність її населення. Це сталося в той час, коли майже в усіх містах Східної Європи спостерігалася загальна тенденція щодо послаблення влади і обмеження прав органів міського самоврядування, зростання в них шляхетських та духовних юридик. Зі збільшенням території, підвладної міській юрисдикції, та чисельності її населення розширилися рамки влади і компетенція Київського магістрату, зміцнилися його позиції в місті: він перебрав від воєводи право контролювати забудову в місті і змінювати його кордони, став самостійним розпорядником прибутків і видатків міської скарбниці, монопольним збирачем капщизного податку, перепідпорядкував своїй владі більшість замкових цехів, отримав ряд привілеїв і пільг економічного характеру від королівського уряду.

Таке зміцнення владних позицій Київського магістрату в місті напередодні Національно-визвольної війни було частково законним явищем. По-перше, маючи статус прикордонного міста, виконуючи своєрідну роль форпоста на сході Речі Посполитої, Київ отримував чимало привілеїв і пільг від королівського уряду, і магістратські урядники завжди намагалися вповні скористатися таким привілейованим становищем міста. По-друге, неабияку роль у цьому відігравав козацький фактор: починаючи з 20-х рр. XVII ст., Київ постійно перебував у сфері впливів козацтва, яке чим далі, тим більше завойовувало прихильників у міщанському середовищі. Підтримуючи тісні контакти з козаками напередодні Хмельниччини, міська верхівка мала можливість спиратися на їхню військову силу і тим самим посилити свої позиції і владу в місті. Про взаємодію урядників магістрату з козаками напередодні війни певною мірою свідчать дані «Реєстру Війська Запорозького 1649 р.», де згадано чимало їхніх прізвищ, а також імен їхніх нащадків і родичів: Павло і Герасим Балики,

Захарій Скорина, Ничипор і Сахно Скочки, Павло Черкашенин, Іван Мацовка, Лазар Ходкович, Андрій, Войтех, Остап та Назар Пінчуки, Іван, Денис та Лук'ян Вовки, Андрій Турчинович, Пилип, Савко та Степан Мехеденки, Грицько Черевченко та ін.²⁷.

Отже, можна простежити позитивні еволюційні зміни в структурі міського управління Києва та в його суспільному житті в цілому, що сталися внаслідок запровадження в ньому самоврядування на магдебурзькому праві, а саме: встановлення в місті виборного міщанами органу – магістрату, запровадження незалежного від воєводи судочинства на основі норм магдебурзького права під зверхністю вейта, фінансова незалежність магістрату від центральних органів влади, оформлення цехової системи організації ремісництва, надання міщанам різних пільг і прав економічного характеру та їх розширення впродовж XVI – першої половини XVII ст. Все це свідчило про приналежність Києва раннього нового часу до категорії тих міст, які користувалися магдебурзьким правом у повному обсязі.

¹ Антонович В. Паны Ходьки – воротилы городского самоуправления в Киеве в XVI–XVII ст. // Киевская старина. – 1882. – № 2. – С. 235–261; Його ж. Київські вейти Ходьки // В. Антонович. Моя сповідь. – К., 1995. – С. 160–185; Каманин И. Последние годы самоуправления Киева по магдебургскому праву // Киевская старина. – 1888. – № 5. – С. 140–168; № 8. – С. 157–195; № 9. – С. 597–622; Андриевский А. Войтовство Ивана Сычевского в Киеве (1754–1766) // Киевская старина. – 1891. – № 4. – С. 1–31; № 5. – С. 210–243; № 6. – С. 384–422; Його ж. Указ 1734 г. «О бытии в Киеве вейтом Козьме Кричевцу» и сведение об исправлении в 1739 г. должности киевского вейта Быковским // Киевская старина. – 1891. – № 5. – С. 309–311; Молчановский Н. Бюджеты г. Киева в середине XVIII ст. // Киевская старина. – 1898. – № 1. – С. 64–83; Його ж. Выборы в киевские вейты Григория Пивоварова. Жалования киевских вейтов // Киевская старина. – 1897. – № 2. – С. 35–39; Шербина В. Документи до історії Києва 1494–1835 рр. // Український археографічний збірник. – К., 1926; Його ж. Нові студії з історії Києва. – К., 1925. – С. 3–44, 115–131; Його ж. Боротьба Києва за автономію // Київ та його околиця в історії та пам'ятках. – К., 1926. – С. 167–216; Климовський С. До питання про «обмеженість» магдебурзького права середньовічного Києва // Укр. іст. журн. – 1997. – № 4. – С. 76–81 та ін.

² Шевченко Ф.П. Передмова // Каталог документів з історії Києва XV–XIX ст. / Упор. Г.В. Боряк, Н.М. Яковенко. – К., 1982. – С. 7–8.

³ Круглова Т.А. Магдебургское право в Киеве: поиск точки отсчета. – Киев, 1999. На думку московської дослідниці, такий привілей міг бути наданий Києву 31.08.1498 р. Цю точку зору піддала сумнівам О. Русина у нижчезгаданій статті і запропонувала вважати за можливий термін надання 1494–1498 рр. (Див.: Русина О.В. До проблеми початків київської магдебургії // Самоврядування в Києві: історія та сучасність. Матеріали міжнародної конференції, присвяченої 500-річчю надання Києву магдебурзького права. – К., 2000. – С. 88–100).

⁴ Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. 1. – № 159. – С. 179–182, № 165. – С. 187–189, № 185. – С. 214–215, № 210. – С. 358–359; Грушевский А.С. Города Великого княжества Литовского (Старина и борьба за

старину). – К., 1918; Дружчыц В. Места Менск у канцы XV і пачатку XVI ст. // Труды БДУ. – 1926. – № 12. – С. 1–22; Пичета В.И. Полоцкая земля в начале XVI в. // Белоруссия и Литва XV–XVI вв. – М., 1961. – С. 213–262. Копыцкий З.Ю. Магдебургское право в городах Белоруссии (конец XV – первая половина XVII в.) // Советское славяноведение. – 1972. – № 5. – С. 26–41; Полоцкие грамоты XIII – начала XVI в. – М., 1977. – Вып. 1; Дворниченко А.Ю. О предпосылках введения магдебургского права в городах западнорусских земель в XIV–XV вв. // Вестник Ленинградского университета. – № 2. История. Язык. Литература. – Вып. 1. – Ленинград, 1982. – С. 105–108; Bardach J. Ustrój miast na prawie magdeburkim w Wielkim Księstwie Litewskim do połowy XVII wieku // O dawnej i niedawnej Litwie. – Poznań, 1988. – S. 72–119; Магдэбургское право на Беларусі. Матерыялы навуковай канферэнцыі, прысвечанай 500-годдзю выдачы гораду Мінску граматы на магдебургское право. Мінск, 26.03.1999. – Мінск, 1999; та ін.

⁵ Акты, относящиеся к истории Западной России. – СПб., 1846. – Т. 1. – № 170. – С. 194–195.

⁶ Там же. – № 207. – С. 355.

⁷ Там же. – С. 355–356; Довнар-Запольский М. Украинские староства в первой половине XVI в. // Архив Юго-Западной России. – К., 1907. – Ч. 8. – Т. 5. – С. 98–99.

⁸ РДАДА. – Ф. 389, оп. 1, спр. 9. – Арк. 118–119 зв.; Акты Южной и Западной России. – СПб., 1865. – Т. 2. – № 103. – С. 126–128.

⁹ РДАДА. – Ф. 389, оп. 1, спр. 17. – Арк. 245–249; Грамоты великих князей литовских с 1390 по 1569 г. / Собранные и изданные под ред. В. Антоновича и К. Козловского. – К., 1868. – № 25. – С. 46–51.

¹⁰ Білоус Н.О. Київський магістрат XVI – першої половини XVII ст.: організація та структура влади // СОЦУМ. Альманах соціальної історії. – Вип. 2. – К., 2003. – С. 23–39.

¹¹ НБУВ. – ІР. – ДА/517 Л. – Арк. 248–249.

¹² Archiwum Główne akt dawnych w Warszawie. – Zbiór Aleksandra Czolowskiego, sygn. 635, K. 32.

¹³ Акты, относящиеся к истории Западной России. – Т. 1. – № 119. – С. 145.

¹⁴ РДАДА. – Ф. 389, оп. 1, спр. 192. – Арк. 13–14; Акты Юго-Западной России. – СПб., 1862. – Т. 1. – № 155. – С. 172–173.

¹⁵ У листі Сигізмунда III від 21.07.1628 р. вказувалося, що вйтові призначалося щорічне утримання з міської скарбниці в сумі 300 зол. пол., а листом Владислава IV від 30.03.1645 р. – 500 зол. пол. На його користь сплачувалася третина всіх судових штрафів, що вносилися міським населенням. З інших джерел відомо, що київські вйти, окрім грошового забезпечення з міської скарбниці, отримували доходи від володіння нерухомістю й були землевласниками. Вйтівська посада в Києві надавала право на володіння земельною ділянкою, будинком, лавками на Ринковій площі, млинами. Вйтівські доходи не оподатковувалися.

¹⁶ Білоус Н.О. Київські вйти XVI – першої половини XVII ст. // Київська старовина. – 2002. – № 3. – С. 32–51; Привілеї на київське вйтівство XVI – першої половини XVII ст. // Архіви України. – 2002. – № 1–3. – С. 112–124.

¹⁷ ЦДАУК. – Ф. 28, оп. 1, спр. 74. – Арк. 1370–1371 зв.

¹⁸ Саму церкву і весь магістратський, земський, гродський архіви, що зберігалися в ній, спіткала сумна доля: під час входження військ литовського гетьмана Я. Радзивіла до Києва в липні 1651 р. полум'я пожеж, що охопило значну частину дерев'яних будівель Києво-Подолу, знищило їх. Наслідки цієї пожежі зафіксовані у заяві тодішнього київського воєводи Адама Киселя, складеній ним безпосередньо

після цієї події, тобто 2.11.1651 р. Див.: Archiwum Państwowe w Krakowie. – Zbiór Zygmunta Glogera, sygn. 578; Яковенко Н.М. До питання про реконструкцію складу київських судово-адміністративних архівів кінця XVI – першої половини XVII ст. // Архіви України. – 1990. – № 5. – С. 18–19.

¹⁹ Szczygiel R. Wpływ konfliktów wewnętrznych w miastach polskich XV–XVI wieku na zmiany struktur społecznych // Stare i nowe struktury społeczne w Polsce. – Lublin, 1994. – Т. 1. – S. 39–50.

²⁰ РДАДА. – Ф. 389, оп. 1, спр. 204. – Арк. 111 зв. – 112 зв.

²¹ ЦДІАУК. – Ф. 220, оп. 1, спр. 134. – Арк. 12; спр. 149.

²² У привілеях Львова 1356 і 1368 рр. чітко була визначена площа міської території – 100 франконських ланів (близько 2,5 тис. га). У зазначених межах була міська юрисдикція, львівські міщани могли самостійно закладати нові села, городи і т.п. і отримувати з них прибутки; Капраль М. Самоврядування Києва та Львова (кінець XV – перша половина XVII ст.): регіональна специфіка // Самоврядування в Києві: історія та сучасність... – С. 141.

²³ «...зверх Києва от устья Ирпеня аж ниже Києва до верхнего конца речки Кривца». – ЦДІАУК. – Ф. 223, оп. 1, спр. 307.

²⁴ Сборник материалов для исторической топографии Киева и его окрестностей. – № 67. – С. 147–148.

²⁵ Берлинський М. Історія міста Києва. – К., 1991. – С. 146.

²⁶ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., 1865. – Т. 2. – С. 164–168.

²⁷ Реєстр Війська Запорозького 1649 року / Упор. О. Тодійчук, В. Страшко, Р. Остап, Р. Майборода. – К., 1996. – С. 291, 292, 293, 295, 296, 300, 301, 303, 308, 310, 329, 332, 334, 337, 339, 340 та ін.